

شرح و حاشیه

محقق کرکی بر الفیه

محمد حسون

ترجمه سیدحسن اسلامی

مقدم داشتم که برای برخی از برادران محقق و دست اندرکاران این زمینه حیاتی سوء تفاهمی رخ داده بود و آنان نمی دانستند که کرکی علاوه بر شرح الفیه، حاشیه ای نیز بر آن دارد. لذا پس از انتشار شرح کرکی بر الفیه - که جزء سومین جلد از مجموعه رساله های کرکی به چاپ رسیده بود - برخی از برادران محقق با من تماس گرفتند و گفتند پاره ای از نقل قولهای منسوب به کرکی در حاشیه الفیه را در این کتاب نیافته اند و من بدیشان پاسخ دادم که کرکی حاشیه ای بر الفیه دارد که غیر از شرح او بر الفیه است.

به هنگام بررسی نسخه های خطی متعدد این حاشیه، دریافتم که عده ای از فهرست نویسندگان نیز دچار این سوء تفاهم شده اند و میان شرح الفیه و حاشیه آن خلط کرده اند. این اشتباه برای برخی از مؤلفان نیز روی داده و آنان اقوالی از کرکی را نقل کرده اند و به حاشیه الفیه ارجاع داده اند، حال آنکه این

حدود دو سال پیش، سومین جلد از مجموعه رساله های محقق کرکی، شامل پنج رساله، توسط دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم منتشر شد.

تقریباً چهار سال پیش نیز جلدهای اول و دوم این مجموعه که شامل ۲۹ رساله بود، به وسیله کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی - ره - چاپ و منتشر شد.

از آنجا که بر خود فرضی دانسته بودم که همه رساله های این عالم بزرگوار را تحقیق کنم و از سویی چهارمین جلد این مجموعه به دلیل نبود برخی نسخه های خطی کامل نشده بود، در صدد گردآوری، تحقیق و چاپ حواشی کرکی بر کتابهای فقهی شدم؛ در این راستا حاشیه الفیه توسط دفتر انتشارات اسلامی در دست چاپ و حواشی شرایع و ارشاد در دست تحقیق است.

تحقیق و چاپ حاشیه الفیه را از آن رو بر دیگر حواشی

سید محسن امین نیز در اعیان الشیعه تصریح می کند که کرکی بر الفیه حاشیه ای و شرحی دارد.^۸

۴. کرکی بر الفیه دو شرح نوشته است. خود کرکی در شرح الفیه هنگام بحث از واجبات غسل و توضیح این سخن شهید: «و بجمیع البدن» به این مطلب این گونه تصریح می کند: «همان طور که در شرح رساله الفیه این مطلب را اثبات کرده ایم...»^۹

سید حسن صدر نیز در تکملة امل الآمل می نویسد: «محقق کرکی بر الفیه دو شرح دارد: یکی بزرگ و دیگری کوچک»^{۱۰} و سخنی از حاشیه الفیه به میان نمی آورد.

۵. کرکی بر الفیه دو حاشیه دارد. این نتیجه از سخنان میرزا عبدالله افندی برمی آید. وی در ریاض العلماء می نویسد: «محقق حاشیه دیگری نیز بر الفیه شهید دارد.»^{۱۱}

صاحب روضات الجنات نیز عین سخنان صاحب ریاض را نقل می کند.^{۱۲}

از مجموع آنچه از سخنان عالمان نقل کردیم، چنین به دست می آید که کرکی دو کتاب درباره الفیه دارد که گروهی از آنها به عنوان دو شرح و گروهی دو حاشیه و گروهی دیگر یک حاشیه و یک شرح یاد کرده اند.

شاید این اختلاف ناشی از تشابه و تقارب محتوای هر دو کتاب و عدم تعبیر دقیق مؤلف از آنها باشد؛ کرکی گاه از آنها به

مطلب در شرح الفیه بوده است و یا برعکس. پس از پیگیری و بررسی منابع اصلی، متوجه شدم که در این مورد پنج نظر مختلف وجود دارد:

۱. کرکی بر الفیه حاشیه ای دارد. خود محقق کرکی در اجازه ای که برای قاضی صفی الدین عیسی نوشته است به این مطلب چنین تصریح می کند: «به او - که خداوند بر منزلت و قدرش بیفزاید - اجازه می دهم تا در تمام علوم می که در آنها دست به تالیف زده ام، بویژه علم فقه از جمله ... حواشی النافع و رساله الفیه، از من روایت کند.»^۱

شیخ آقابزرگ تهرانی در الذریعه^۲ و آقای مدرسی طباطبایی در مقدمه ای بر فقه شیعه^۳ از این حاشیه نام برده اند.

۲. کرکی شرحی بر الفیه دارد. عاملی در امل الآمل^۴ و بحرانی در لؤلؤة البحرين^۵ و آقابزرگ تهرانی در الذریعه^۶ به این مطلب تصریح کرده اند.

این شرح در حاشیه کتاب «المقاصد العلیه فی شرح الالفیه» شهید ثانی، در سال ۱۳۱۲ ق چاپ و منتشر شده است و در آغاز آن چنین آمده است: «حاشیه محقق کرکی بر الفیه» که نادرست است. زیرا متن چاپ شده، در حقیقت، شرح الفیه است، نه حاشیه آن.

۳. کرکی بر الفیه هم شرحی دارد و هم حاشیه ای. میرزا عبدالله افندی اصفهانی در کتاب ریاض العلماء به این نظر چنین تصریح می کند: «کرکی حاشیه دیگری نیز بر الفیه شهید دارد که نسخه ای از آن که در عصر خودش کتابت شده نزد ما موجود است و کرکی در آن صریحاً می نویسد که خود شرحی نیز بر الفیه دارد.»^۷

۱. بحار الانوار، ج ۱۰۸، ص ۷۹.
۲. الذریعه، ج ۹، ص ۲۴، شماره ۹۰.
۳. مقدمه ای بر فقه شیعه، ص ۱۷۱.
۴. امل الآمل، ج ۱، ص ۱۲۱، شماره ۱۲۹.
۵. لؤلؤة البحرين، ص ۱۵۴.
۶. الذریعه، ج ۱۳، ص ۱۱۳، شماره ۳۵۷.
۷. ریاض العلماء، ج ۳، ص ۴۲۷.
۸. اعیان الشیعه، ج ۸، ص ۲۱۰.
۹. شرح الالفیه (در مجموعه رساله های محقق کرکی) جلد سوم، ص ۲۰۱.
۱۰. تکملة امل الآمل، ص ۲۹۳.
۱۱. ریاض العلماء، ج ۳، ص ۴۴۷.
۱۲. روضات الجنات، ج ۴، ص ۳۶۸.

عنوان دو شرح یاد می‌کند (مثلاً در شرح الفیه) و گاه به عنوان حواشی از آنها نام می‌برد (مانند آنچه در اجازه‌نامه کرکی برای قاضی صفی‌الدین عیسی آمده است). چه بسا نوشته شدن این حاشیه یا شرح در حاشیه کتاب الفیه به این اشتباه دامن زده باشد.

در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی-ره- چهار نسخه خطی با عنوان حاشیه کرکی بر الفیه وجود دارند که عبارتند از:

۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه، ج ۴، ص ۲۵۸، شماره ۱۴۶۷.

۲. فهرست نسخ خطی کتابخانه، ج ۵، ص ۳۳۹، شماره ۱۹۶۸.

۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه، ج ۱۱، ص ۸۹، شماره ۴۰۷۹.

۴. فهرست نسخ خطی کتابخانه، ج ۱۴، ص ۱۳۳، شماره ۵۴۳۹.

هنگام بررسی این نسخه‌ها متوجه شدم که نسخه سوم در حقیقت شرح الفیه است و نه حاشیه آن، در حالی که دیگر نسخه‌ها حاشیه الفیه هستند. هر چند محقق و فهرست‌نویس این مجموعه آقای احمد حسینی به این نکته اشاره کرده‌اند که نسخه سوم با دیگر نسخه‌ها اختلاف دارد، لیکن این نسخه اساساً حاشیه الفیه نیست، بلکه شرح آن است.

در کتابخانه مرحوم آیت‌الله العظمی گلپایگانی-ره- نیز نسخه‌ای خطی از آن وجود دارد. در فهرست نسخ خطی کتابخانه، جلد اول، ص ۲۲۵ به شماره ۲۵۸ معرفی شده است و گفته شده است که شامل دو کتاب است: الفیه و حاشیه کرکی بر آن.

هنگام مراجعه به این نسخه و بررسی آن دریافتیم که این نسخه شامل چهار کتاب است: الفیه، حاشیه کرکی بر آن، شرح کرکی بر آن و شرح دیگری بر الفیه که نویسنده‌اش برایم همچنان ناشناخته است.

در کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه-سلام‌الله‌علیها- نیز دو نسخه خطی به عنوان حاشیه کرکی بر الفیه وجود

دارد که در فهرست نسخ خطی آن کتابخانه (جلد اول، ص ۱۸۷ و ۲۱۸) طی شماره‌های ۸۳۳۵ و ۵۸۴۴ معرفی شده‌اند. هنگام مراجعه به این نسخه‌ها و بررسی آنها متوجه شدم که یکی از آنها شرح الفیه و دیگری حاشیه آن است.

از آن چه گذشت درمی‌یابیم که محقق کرکی دو کتاب درباره الفیه نوشته است: یکی بزرگ که شرح آن است و دیگری کوچک که حاشیه الفیه است. او در این دو کتاب ابهامات و دشواریهای الفیه را برطرف ساخته و در بسیاری موارد-بویژه در شرح خود- اشکالات را که توسط شارحان بر الفیه وارد شده، رد کرده و خود آنجا که نارسایی و نقصی دیده به شهید اشکالاتی وارد ساخته است. با این اوصاف این دو کتاب مکمل یکدیگر بوده و ما را از دیگر شروح و حواشی بی‌نیاز می‌کند.

در پایان از کلیه فضلا، بزرگان و محققان گرانقدر تمنا می‌کنم در مورد یافتن نسخه‌های خطی رسائل محقق کرکی و دادن اطلاعاتی در این باب مرا یاری دهند.

